

ארכיון יד ושם
YAD VASHEM ARCHIVES

RECORD GROUP:

0.3

חטיבה:

עדויות יד ושם

Yad Vashem

Testimonies

FILE NUMBER:

13439

מספר תיק:

NUMBER OF PAGES:

מספר עמודים:

ORIGINAL ARCHIVE:

ארכיון מוצא:

ORIGINAL FILE
NUMBER:

סימול מקורי:

INVENTORY
NUMBER:

מספר נכנסות:

PREVIOUS FILE
NUMBER:

סימול תיק
קודם:

ארכיון יד ושם

שער העדות

מוסר העדות: גריובר (וכטל) ורדה (רוזה)

חטיבה: O.3 עדויות יד ושם

מספר תיק: 03/13439 מספר קלטת: VT/10966

תאריך: 03/10/2010

תוכן העדות:

גריובר (וכטל) ורדה (רוזה) ילידת Schodnica, פולין 1924.
עדות על הילדות ב-Schodnica; אנטישמיות; כיבוש גרמני בספטמבר 1939; לאחר כשבועיים כניסת
הרוסים; הגעת פליטים; כיבוש גרמני חוזר ביולי 1941; פוגרום על ידי האוקראינים ב-22.7.1941; קבר
האחים ביער Schodnica; שוד רכוש; פיטורים; עוצר בערבים; מחסור במזון; התעללויות מצד
האוקראינים; הפוגרום ביהודי Urycz הסמוכה; רצח האם ששהתה בבית הסב ב-Urycz; קבר האחים
של יהודי Urycz בחצר בית הסב; מעבר לדודה ב-Boryslaw; סרט לבן; סיוע מפולנים; הסתתרות אצל
מכרים גויים בזמן האקציה בנובמבר 1941; הסתתרות במקומות שונים באקציות אחרות; בריחה
ליערות וחזרה לגטו; יודנרט; משטרה יהודית; חיסול הגטו; העברה לעבודה ב-Schodnica, שהייתה
כבר ריקה מיהודים בסוף 1943; עבודה כעוזרת במטה המשטרה הגרמנית; בריחת הדודה והאח מ-
Boryslaw והסתתרותם בבית העדה; סיוע ממכרים מ-Schodnica; הסתתרות בזמן נסיגת הגרמנים;
שחרור על ידי הרוסים בקיץ 1944; אנטישמיות אחרי המלחמה; עליה לארץ ישראל ב-1946; שיקום
וקליטה.

אין הגבלות על השימוש בחומר.

היום כ"ה בחודש תשרי שנת תשע"א, ה- 3 באוקטובר 2010. אני סיגל הולצמן מראינת את הגברת גריובר ורדה לבית וכטל. הגברת גריובר נולדה ב- Schodnica שבפולין בשנת 1924. הראיון מטעם יד ושם ונערך בבית העדה.

ש. בוקר טוב ורדה או רוז'ה, איך אני אקרא לך?

ת. איך שנוח לך. אני רגילה לרוז'ה בבית.

ש. אני מבינה שרוז'ה זה השם שלך מהבית?

ת. נכון, מאז שהייתי ילדה.

ש. בואי תספרי קצת על הבית. איך קראו לאבא, לאמא, לסבים.

ת. לאמא קראו מרים מבית נרדיבץ'. לאבא קראו שלמה וכטל. אמא שלי הייתה יתומה

מאז גיל עשר. במשפחה שלה היו שישה ילדים, שלוש אחיות ושלושה בנים, וסבא גידל אותם לבד רק בעזרת עוזרת.

ש. איך קראו לסבא?

ת. שלמה. בעצם היו לו שני שמות – שלמה יעקב.

ש. איפה סבא גר?

ת. ב- Urycz.

ש. Urycz שזאת גם עיירה באזור, נכון?

ת. כן, זו עיירה קרובה ל- Schodnica. האזור שנולדתי בו זה בעצם אזור תעשייתי. היה בו הרבה נפט. כמעט כולם עבדו בבתי חרושת לנפט, היהודים התעסקו גם קצת במסחר. מעט מאוד עסקו בחקלאות.

ש. מה את יכולה לומר לי על המשפחה של אבא?

ת. אבא שלי לא היה יתום. הוא נולד לסבא צבי וסבתא בלומה, זה מה שאני זוכרת. הם גם היו שבעה ילדים.

ש. ואיפה הם גרו?

ת. גרו ב- Schodnica. הם היו חמש אחיות ושני אחים. אחת האחיות, הכי צעירה, הייתה נשואה לאח של אמא שלי.

ש. כך שהיו עוד קשרי משפחה.

ת. כן. קשרי משפחה כפולים. אבא שלי עבד בבית חרושת לנפט. הוא קבל משכורת, לפי דעתי, יפה, חודשית.

ש. איפה, הוא עבד ב- Schodnica?

- ת. הוא עבד ב- Schodnica בפירמה שקראו לה גאזי... הפירמה הזאת הייתה שייכת ליהודי בשם גולדמן, וגם בתי החרושת לנפט היו שייכים ליהודי בשם גרטנברג. שם עבדו סבא שלי והדודים שלי.
- ש. בוא נסביר למי שלא יודע. כל האזור הזה קרוב מאד ל- Boryslaw.
- ת. קרוב מאד ל- Boryslaw. כל המשרדים החשובים, כמו המשרד לרישום לידת ילדים וכך הלאה היו ב- Boryslaw.
- ש. אני מבינה שיש לך אח. מה שמו?
- ת. שמואל בעברית, מילק בפולנית. קראנו לו מילק.
- ש. והוא היה יותר צעיר ממך?
- ת. בחמש שנים יותר צעיר ממני.
- ש. את יכולה לנסות לתאר לנו איך נוהל הבית שלכם מבחינה יהודית?
- ת. הבית שלנו היה בית מסורתי.
- ש. מה זאת אומרת באותן שנים מסורתי?
- ת. אני רוצה לספר לך על סבא שלי מ- Urycz. הוא היה איש, בעיני אז, מבוגר מאד. לא יודעת אם הוא הגיע לשישים או שישים ושתים כשהוא נרצח. הוא ידע כמה שפות. הוא דיבר פולנית והוא דיבר אוקראינית ודיבר גרמנית. ויחד עם זה הוא גם ידע המון. כל בוקר הוא היה קם בארבע בבוקר, היה לומד דף גמרא. כשהוא היה בא ל- Schodnica לבקר אותנו היה גם מבקר אצל הרב. הייתה להם שפה משותפת. אבל הוא היה איש ליברלי. אני קופצת אבל אני רוצה לספר לך על סבא. כשלמדתי בתיכון הייתי חוזרת בשבת הביתה והוא ידע על זה שאני נוסעת בשבת. הוא לא העיר על זה אף פעם שום דבר. מצד אבא סבא היה יותר מחמיר. אסור היה לנו להדליק אור בשבת אצלו בבית, וגם אצלנו בבית. אנחנו גרנו בבית אחד.
- ש. גרתם בבית אחד עם הסבא?
- ת. הסבא ב- Schodnica היה לו בית משלו וגרו שם שלוש משפחות: סבא, האחות הגדולה של אבא ואנחנו.
- ש. איך עשו שבת אצלכם בבית למשל? בואי תתארי לי.
- ת. השבת הייתה יפה מאד. אצלנו לשבת התחילו להכין דברים כבר בימי חמישי. ביום חמישי התחילו לאפות לקראת שבת. ב- Urycz אצל סבא שלי היה מבנה מיוחד. אצלנו בבית זה היה תנור בתוך המטבח.

- ש. אמא הייתה אופה או שהייתה לה עוזרת?
- ת. קודם הייתה לה עוזרת, ואחר כך כשאני התחלתי ללמוד בתיכון זה עלה הרבה כסף אז היא לא יכלה להרשות לעצמה להחזיק עוזרת והייתה אופה לבד. ואני רוצה להגיד לך שאצלנו בעיירה אני לא חושבת שהיה יהודי שהיה רעב. גם אלה שהיה להם קצת קשה, בכל בית אפו או חלה נוספת או עוגה נוספת. והיו באים חברים של שלי בימי חמישי בערב עם מריצה מרופדת במפה לבנה נקייה, ואוספים אצל כל אחד, ומכניסים לבתים שחשבו שלשם צריך להכניס אוכל.
- ש. את מתארת קהילה עם עזרה הדדית בתוכה?
- ת. עזרה הדדית מאד גדולה וגם מאד ציונית. היו עושים כל מיני נשפים והצגות ואוספים כסף לקרן קימת לקנות אדמות בארץ ישראל.
- ש. את יודעת אם היו איזה תנועות ציוניות מיוחדות שהיו פעילות ב-Schodnica?
- ת. הייתה אצלנו 'גורדוניה' ושם אספו כסף. וגם הרבה מהעיירה עלו ארצה לפני המלחמה.
- ש. אבא שלך היה פעיל באיזה תנועה ציונית?
- ת. היה ב'גורדוניה'.
- ש. ואת גם הספקת?
- ת. לא, אני אז הייתי צעירה והייתי תלמידה והיה אכפת לי לעבור מכתה לכתה כי למדתי בתיכון פולני, וכבר אז הייתה האנטישמיות מורגשת. המחנך שלי חתם על עצומה נגד היהודים. אבל היינו בתיכון הזה מחצית התלמידים פולנים ומחצית יהודים כי בעיר Boryslaw לא היה תיכון עברי ולא היה תיכון אחר.
- ש. זאת אומרת, בתיכון את למדת ב-Boryslaw הסמוכה?
- ת. כן.
- ש. ואיפה למדת בבית ספר יסודי?
- ת. ב-Schodnica.
- ש. זה היה בית ספר פולני?
- ת. כן. זה היה בית ספר ממשלתי.
- ש. כמה יהודים היו בכתה יחסית לגויים?
- ת. גם בערך מחצית.
- ש. והשאר היו אוקראינים ופולנים?

- ת. נכון.
- ש. ואיך היו היחסים בתור ילדה עם הילדים האוקראינים והפולנים?
- ת. היו טובים. האוקראינים היו יותר אנטישמיים. נגיד, כשהלכנו לסבא היינו צריך לעבור חלק של Schodnica שגרו בו לרוב אוקראינים ואז היו צועקים לנו בפולנית: "יהודים לפלשתינה!"
- ש. איך את הרגשת עם זה? או שזה היה חלק מהמציאות?
- ת. לא הרגשתי טוב, מי יכול היה להרגיש עם זה טוב? זה היה בערך בשנת 1935/6. עזבתי את Schodnica לא לצמיתות, הייתי באה הביתה כל שבועיים. גרתי אצל דודה כי למדתי בתיכון. התחלתי ללמוד בתיכון. זאת הייתה הפתעה בשבילי שאני למדתי בתיכון.
- ש. למה?
- ת. כי בחופש הגדול אחרי כתי' בא בן אדם ואמר: "אני באתי לתת לך שיעורים פרטיים". אמרתי: "למה? אני תלמידה טובה". הוא אמר לי: "הדודה רוצה שתלמדי בתיכון". נורא שמחתי כי אם היא רוצה אז אני אגור אצלה והכלכלה לא תעלה לי. ההורים רק שילמו את שכר הלימוד וזה עלה 67 זלוטי לחודש שזה היה המון כסף. אבל אבא שלי בתור פועל קיבל הנחה ושילם חצי. אז אנחנו שילמנו 38 זלוטי.
- ש. איך קראו לדודה שאצלה גרת?
- ת. חנקה. היא הייתה אחות של אמא שלי, המבוגרת, שאמרתי לך שנורא היה אכפת לה שהילדים ילמדו. זה לא היה פשוט להיכנס לתיכון. הייתי צריכה לעבור בחינות כניסה שבדקו אם אני מתאימה. היינו כל כך הרבה תלמידים שרק באחת עשרה בלילה הודיעו מי עבר את הבחינות. עברתי את הבחינות. למחרת הודיעו מי התקבל, כי לא היה מקום לכולם. אז גם התקבלתי. למחרת דודה שלי קנתה לי סמל של התיכון שזה היה סמל בצבע תכלת רקום מסביב עם חוטי כסף ועל זה המספר של התיכון 621. וגם קבלתי סמל לכובע לברט כחול שזה היה ספר פתוח ועל זה הייתה אבוקה דולקת. זה היה יפה. חוץ מזה היינו לבושים במדים כמו חיילים. היה אסור לנו לבוא לבושים אחרת לבית הספר. הייתה חצאית כחולה עם חולצה עליונה כחולה עם פספולט תכלת. ובליצאום שזה היה ארבע שנות לימוד זה כבר היה אדום. הייתה חוויה ללמוד שם.

- ש. היה לך טוב שם ב- Boryslaw אצל הדודה ובבית ספר?
 ת. היה לי מצוין.
- ש. מי היו החברות שלך שם ב- Boryslaw?
 ת. הייתה לי חברה אחת שנפטרה לפני ארבע שנים פה בארץ. היינו חברות מגיל שנים עשרה.
- ש. היו לך גם חברות פולניות או אוקראיניות?
 ת. נוצריות. יש לי אפילו תמונות, לא הכנתי לך. אבל היו. אני זוכרת את השמות של כל היהודים מהכתה ושל חלק מהפולניות.
- ש. ב- Boryslaw גם הורגשה אנטישמיות כמו בעיירה או שזה היה יותר מתון?
 ת. תראי, גם בעיירה זה לא היה נורא, זה רק היה כשהיינו עוברים את החלק האוקראיני. וגרנו עם הפולנים יחד מעורב. לא כל כך הרגשנו. הרגשנו, כי כבר דיברו על זה שלא מקבלים את היהודים לאוניברסיטאות בערים הגדולות כמו Krakow ו- Warszawa. התחלנו להרגיש. לפני פרוץ המלחמה היינו פטריטים מאד גדולים של הפולנים אבל האנטישמיות הייתה מורגשת.
- ש. אני חוזרת אתך קצת אחורה, תכף נגיע לשנים של פרוץ המלחמה. את סיפרת שכשהיית קטנה למדת בבית ספר יסודי ב- Schodnica ודיברנו בדיוק על השבת. בשבת את היית הולכת לבית הספר בעיירה?
 ת. לא, ב- Schodnica לא, אבל בתיכון כן.
- ש. והשבת עצמה.
 ת. שבת הייתה מאד יפה. בימי שישי כמובן הדליקו נרות ואבא עשה קידוש. בשבת בבוקר אבא היה הולך להתפלל במניין ראשון. היה בית כנסת גדול ב- Schodnica והיה גם בית כנסת קטן. אחר כך אני אראה תמונות של בית הכנסת הגדול. אחר כך היה צהרים, היו נפגשים עם מכרים, עם חברים. היו הולכים לראות סרט במוצאי שבת. היו ספרים שהיינו קוראים. היה נחמד.
- ש. זאת אומרת, יש לך זיכרונות מתוקים מבית הורייך, נכון?
 ת. כן, יש לי. אני רוצה להגיד לך שב- Schodnica, קשה להאמין, אבל היו באים, את שמעת על מייק בורנשטיין, נכון? ההורים שלו הופיעו ב- Schodnica. כשהיו אמורים לבוא אז כבר חודשיים שלושה קודם לא יכולת להשיג כרטיסים להצגות. הייתה

זמרת ידועה ברוסיה בשם אידה קמינסקה וגם היא הופיעה ב-Schodnica. כל תיאטרון יהודי שהיה קיים היה מופיע ב-Schonica.

ש. מה עוד את זוכרת לגבי פעילות תרבותית שהייתה שם במקום?

ת. היה מגרש כדורגל שקיים עד היום. הפירמה גאז... איפה שאבא שלי עבד ארגנו גם קבוצת כדורגל עם שחקים טובים מאד. מחצית היו יהודים ומחצית נוצרים. קיבלו משכורת יפה כי זאת הייתה פירמה מאד עשירה. היו משחקים עם כל מיני קבוצות. אבל כשהייתה באה 'קדימה' מ-Boryslaw שאלה היו רק יהודים אז לפעמים זה כמעט הגיע לקטטות. אנשי 'קדימה' היו מביאים אתם בחורים חסונים יהודים והם היו מסתובבים סביב עם אלות, ככה שלא העיזו לתקוף. את יודעת שב-Schodnica הייתה לפני המלחמה גם קבוצה מישראל 'הפועל'. לא ידעו איך לקבל אותם. עשו להם קבלת אורחים שאני לא חושבת שהיו עוד מקומות שעשו דברים כאלה. אלה היו המנהלים של גאז.... שקיבלו, וכל היהודים, אפילו יהודים מסורתיים עם זקנים באו לראות את המשחק של הקבוצה מישראל. היה נחמד. היו שם חיים יפים. זיכרונות הילדות היו לי יפים עד 1939.

ש. למישהו מהמשפחה שלך באותה תקופה היו תוכניות מעשיות לעלות לישראל? אבא חשב על זה ברצינות או שהוא היה חבר ב'גורדוניה' רק...

ת. אבא לא חשב על ברצינות. אבא היה נשוי והיו לו ילדים ופה היו מהומות ושם הוא היה מבוסס. אבל עשו הכל בשביל ארץ ישראל. את יודעת, תרמו ואספו כסף. היה נחמד.

ש. סיפרת קודם על העניין שהייתה עזרה הדדית בקהילה עצמה, שהיה ברור שכל אשה אופה עוד חלה לעניים ומחלקים את זה. את יכולה לספר עוד על תפקידי הקהילה ב-Schodnica? מה זאת אומרת קהילה באותה תקופה?

ת. היהודים הם היו מלוכדים מאד, מאד מלוכדים. היו שם יהודים מאד עשירים, יהודים ממעמד בינוני ויהודים קצת פחות. אבל באמת, אף אחד לא, גם אלה שהיה להם קשה, לא היה להם קשה במיוחד. אם מישהי הייתה צריכה שם להתחתן מהמעמד היותר חלש ארגנו לה את החתונה, עשו לה את החתונה. לא היו שום בעיות של דאגות בכיוון הזה. תמכו אחד בשני, מאד תמכו.

ש. איזה עוד מוסדות היו לקהילה ב-Schodnica?

ת. מוסדות חוץ מ'גורדוניה' אני לא זוכרת.

- ש. היה בית כנסת? היה רב? היה שוחט?
- ת. בטח. אמרתי לך, היה בית הכנסת הגדול, היה בית הכנסת הקטן, היה רב, היה שוחט, היה מוהל, הייתה מיילדת, כל מה שאת צריכה. היו רופאים.
- ש. היו משלמים מסים לקהילה? אבא למשל שילם מסים? איך הקהילה החזיקה את עצמה?
- ת. אני משערת שהיו מורידים לו מהמשכורת שלו בבית החרושת שבו הוא עבד. הוא היה מקבל משכורת חודשית, כל ראשון לחודש היה מביא משכורת הביתה.
- ש. בית החרושת היה בבעלות יהודית, נכון?
- ת. כן, אמרתי לך בשם גולדמן. הם גרו לא ב-Schodnica והם היו בעלי בתי חרושת גם ב-Urycz וגם ב-Schodnica. היו שם חיים יפים גם עם הנוצרים. כשהיה אצלם חג קריסמס אז היו מזמינים יהודיה שתבשל להם גפילטעפיש. אנחנו גרנו מול נוצרים. בבית שלנו החלונות שלנו היו מול החלונות של הנוצרים. בפורים אנחנו שלחנו להם צלחת של ממתקים שאפינו והם שלחו לנו בקריסמס. בפסח הם חיכו למצות שיקבלו מאתנו. כך שעד לפוגרום הראשון אני לא פחדתי ב-Schodnica.
- הדרך ל-Urycz הייתה דרך היער. אנחנו בתור ילדים קטנים היינו הולכים לבד.
- ש. הייתם הולכים לבקר את סבא לבד?
- ת. לבד. בלי הורים, בלי ליווי. היינו נגיד שניים שלושה ילדים בגיל עשר מתאספים והולכים ל-Urycz דרך היער, ולא פחדנו. והיו באים משם בלילות לסרטים ב-Schonica. היו חיים יפים מאד.
- ש. מהי שפת אמך? איזה שפה דיברת ראשונה?
- ת. פולנית.
- ש. את יודעת גם יידיש?
- ת. אני מבינה. בבית לא דיברתי יידיש. אבל הבנתי כי דיברו, והכי הרבה למדתי יידיש בדרך לישראל.
- ש. ואוקראינית?
- ת. אוקראינית למדתי בבית ספר יסודי. בתיכון לא. בתיכון למדתי גרמנית, פולנית כמוכן, ולטינית שזו שפה מתה ולמדתי רק שלוש שנים.
- ש. איזה ספרים היו בבית הורייך?
- ת. אנחנו היינו שייכים לספריות.

- ש. הייתם מנויים בספרייה?
- ת. כן.
- ש. מה הייתם קוראים?
- ת. אני קראתי רומנים, אבל אמא שלי הייתה בולעת ספרים. כשאני הייתי חוזרת הביתה בשבתות אחרי הצהריים היא הייתה מחכה לי, תמיד מצאתי אותה על יד השולחן עם ספר. אבל בפולנית. אחר כך קראנו גם גרמנית.
- ש. היו גם ספרי קודש בבית?
- ת. אצל סבא ב-Urycz. אמרתי לך שהוא למד כל בוקר דף גמרא. אצלנו בבית חוץ ממחזור וסידור ודברים כאלה אני לא זוכרת.
- ש. את קבלת איזה שהוא חינוך יהודי בתור ילדה?
- ת. כן. לימדו אותי להתפלל. לא הבנתי מילה ממה שקראתי ולא קראתי כל כך טוב, אבל לימדו אותנו. לבית היה בא רבי והיו מלמדים אותנו. מאד אהבתי את המסורת שלנו. החגים היו מאד יפים.
- ש. המראה שלך היה יהודי? כשהיית הולכת ברחוב אפשר היה להבין שאת ילדה יהודיה?
- ת. שם הכירו אחד את השני אז כולם ידעו.
- ש. אם מישו היה בא ולא מכיר אותך, היה יכול לראות שאת יהודיה לפי הפנים?
- ת. אני חשבתי שכן, אבל אני לא יודעת מה חשבו אחרים.
- ש. את סיפרת קודם שכבר כמה שנים לפני המלחמה בסוף שנות השלושים אתם מתחילים להרגיש יותר ויותר את האנטישמיות. אנחנו יודעים שכבר ב-1933 הנאצים עלו לשלטון בגרמניה. אתם שמעתם על מה שקורה בגרמניה הנאצית?
- ת. בטח ששמענו. אצל דודה שלי היה כבר רדיו בבית, היה גם טלפון בתוך הבית. ברדיו דיברו הרבה על המלחמה בספרד שהייתה, על אנטישמיות בגרמניה. שמענו גם נאומים של היטלר.
- ש. איזה רושם זה עשה עליך הנאומים שלו?
- ת. נוראי. אבל חשבתי שזה לא יגיע אלינו. מי חשב? בכלל לא חשבנו. חוץ מזה הייתי כל כך שקועה בעצמי ובלימודים ובלהצליח שאת זה השארתי למבוגרים. לא חשבתי שיקרה לנו משהו.
- ש. זאת אומרת, גם לא היית מאד מעורבת בפוליטיקה של האזור באותה תקופה?

- ת. לא, לא הייתי מעורבת. גם לא הייתי חברה בשום תנועת נוער ציונית.
- ש. בספטמבר 1939 פורצת המלחמה. מה שקורה אצלכם באזור שאתם חווים כיבוש גרמני ראשון כשבועיים ואחר כך הרוסים נכנסים.
- ת. אני רוצה להגיד לך מה קרה כשנכנסו הגרמנים.
- ש. את מדברת על הפעם הראשונה?
- ת. כן. ב- 1939 הם כבשו את פולניה מאד מהר. במשך ארבעה שבועות, אני חושבת, הגיעו אלינו, זה היה הכיוון מזרחה. ואני זוכרת שעמדתי עם אמא שלי ב-Urycz. הגיעה מכונית של גרמנים ודיברו גרמנית אבל צעקו למטה, ומי הבין, רק יהודי, הוא דיבר אתם. אני הסתכלתי על אמא והיא הייתה חיוורת כמו סיד. שאלתי אותה: "אמא, למה את כל כך פוחדת?" אמא שלי הייתה אחרי מחלת טיפוס והייתה מאד חלשה. אז היא אמרה: "את יודעת שהגרמנים את החלשים, חולים ונכים, את אלה הם הורגים ראשונים". אמרתי: "אבל למה שיגיעו בכלל לפה?" היא אמרה: "אני לא יודעת מה יהיה".
- הם פשוט שאלו על הדרך ל-Urycz. יש שם עוד Urzcz אחד. אנחנו היינו כאילו Urycz היותר מפותחת וזה היה כפר קטן. הם הגיעו לשם, היו שבויים פולנים שסגרו אותם במתבן, והם נסעו לשם ופוצצו את כולם. זה היה יום שישי וביום ראשון בבוקר נכנסו טנקים רוסים ענקיים, גדולים כאלה. והייתה שמחה. אנחנו לא כל כך ידענו שהיה הסכם בין ריבנטרופ למולוטוב.
- ש. בואי נסביר. הסכם ריבנטרופ-מולוטוב קבע שפולין מחולקת בין ברה"מ וגרמניה.
- ת. עד נהר הבוג.
- ש. והחלק שלכם נכלל בחלק הרוסי.
- ת. נכון.
- ש. אתם הספקתם לחוות משהו מהכיבוש הגרמני בשבועיים הראשונים? אתם ממש ראיתם גרמנים?
- ת. זה מה שאני מספרת לך, רק את זה. שום דבר אחר.
- ש. הייתה שמחה כשהרוסים נכנסו?
- ת. שמחנו.
- ש. הבנתם שעדיף לכם תחת הרוסים מאשר תחת הגרמנים?

- ת. בטח ששמחנו. כשהם נכנסו בערך בשעה עשר באו לסבא שלי בחורים צעירים שהיו לפני המלחמה קומוניסטים. וסבא שלי היו לו מפתחות של בית החרושת, והם ביקשו את המפתחות. וסבא ברגע הראשון קצת היסס לתת להם כי זה היה שייך בכל זאת לא לו. היו אנשים שהיו בעלי בית החרושת. אבל הם עמדו על שלהם וסבא מסר, לא הייתה לו ברירה.
- ש. זאת אומרת, הדבר הראשון שאתם מרגישים הוא הלאמות רכוש, הלאמות המפעלים באזור?
- ת. לא יודעת אם הם הלאימו אבל הם באו לקחת את המפתחות. מה הם עשו בדיוק – זה היה שייך אחר כך לרוסים, הם השתלטו על זה ולא הבחורים הצעירים האלה.
- ש. את באופן אישי באותה תקופה גרת ב- Boryslaw או בבית?
- ת. אני כל הזמן הייתי ב- Boryslaw. אבל באותו יום שהם באו הייתי ב- Urycz. אנחנו באנו מ- Schodnica ל- Urycz לעתים קרובות מאד. כל קיץ ישבנו שם חודשיים. את זה אני זוכרת כי זה היה תכף עם פרוץ המלחמה. ב- 1 בספטמבר לא הלכנו לבית הספר כשפרצה המלחמה. בשבועיים האלה עד שנכנסו הרוסים גם לא היינו בבית הספר. אחר כך זה התחיל לחזור כאילו לשגרה.
- ש. איך הושפעו החיים שלכם מהשלטון הסובייטי?
- ת. את יודעת מה, היו חיים שקטים, כאילו שבכלל לא השתנו. היה יותר קשה להשיג לחם, אוכל קבלנו בפתקאות ולפי זה קנו דברים. אבל היהודים חיו להם את החיים שלהם השקטים.
- ש. את זוכרת תעמולה קומוניסטית באופן מיוחד?
- ת. כן, הייתה. אחי היה שייך לפיונרים. היו קומסומולים ופיונרים היו יותר צעירים, והוא היה שייך להם. כשפרצה המלחמה, אני עוברת ל- 1941, אחי לא היה בבית, הוא היה במחנה של פיונרים. אמא שלי הלכה ברגל לחפש אותו ולא מצאה אותו וחזרה נורא מסכנה. הביאו אותם עם מכוניות משא, חזרו חזרה הביתה.
- ש. בואי נחזור רגע לתקופת הרוסים. נסכם את התקופה של הרוסים. מה עם הפעילות הציונית, היא נמשכה בתקופת הרוסים?
- ת. פחות.
- ש. את זוכרת גירושים לסיביר?

- ת. כן. אני זוכרת שדודה שלי הייתה בורחת מהבית, איפה שאני גרתי. היו לה שני בתים, היו להם בתי חרושת לנפט אז הם קצת פחדו.
- ש. הם רדפו בעיקר את הבורגנים, את העשירים מה שנקרא?
- ת. נכון. אצלנו בבית אחר כך גרו שתי בנות שלהן באמת היו להם הרבה בתי חרושת לנפט והם פחדו. הן עברו מהבית והיו יחד אתנו.
- ש. אני מבינה שאבא שלך מכיוון שהוא היה פועל אז הוא היה בטוח?
- ת. הוא היה בטוח. לא נגעו בו.
- ש. האם את זוכרת באותה תקופה שמגיעים פליטים מהצד הכבוש על ידי הגרמנים בפולין? הגיעו פליטים ל-Boryslaw?
- ת. באו ל-Schodnica. אני זוכרת שלושה בנים. לאחד קראו שמואל פרלמן, לאחד קראו סאלק רסלר שהוא היה אחר כך חבר שלי, ולאחד קראו נולק פלור. אני זוכרת את השמות.
- ש. מה הם סיפרו?
- ת. הם סיפרו שהם ברחו. אבל גם אז בפולניה הדברים לא התרחשו תכף כשהגרמנים באו. אנחנו לא שמענו על הריגות. אנחנו שמענו על מצוקה, על חוסר עבודה, על עבודה קשה שעשו, אבל לא על זה שהורגים שם. לא שמענו. אני חושבת שבעלי יודע לספר, אם הוא יספר לך. אני מספרת על התקופה שלנו עד 1941.
- ש. את יודעת שהרציחות הראשונות ההמוניות התחילו דווקא באזורים שלכם שנכבשו על ידי הגרמנים ב- 1941. ואנחנו תכף נגיע לסיפור האישי שלך שזה הקו שבו מתחילה השמדת יהדות אירופה.
- ת. נכון.
- ש. ביוני 1941 הגרמנים בוגדים ברוסים ופותחים בפלישה.
- ת. נכון. אלינו הם נכנסו ביולי 1941.
- ש. ב- 1 ביולי?
- ת. לא זוכרת.
- ש. איפה את היית באותו יום שנכנסים הגרמנים ביולי 1941?
- ת. ב-Schodnica.
- ש. אתם הופתעתם מהפלישה הגרמנית? את זוכרת? מה היו הדיבורים?

- ת. אנחנו לא כל כך הופתענו שהם כל כך מהר מתקדמים כי ב- 1939 הם גם התקדמו מהר מאד הגרמנים.
- ש. לא, השאלה אם הופתעתם מזה שהם מתקיפים את ברה"מ הגדולה אחרי הסכם ריבנטרוב-מולוטוב?
- ת. כן, זה קצת הייתה הפתעה. זאת הייתה כאילו בגידה. הם עשו מה שהיה להם נוח. תקפו והתקדמו מהר מאד ול- Schodnica הגיעו ביולי. ואני רוצה להגיד לך שהייתה שם שמחה גדולה מאד מצד האוקראינים כשפרצה המלחמה. כל האוקראינים התלבשו בבגדים העממיים שלהם. את יודעת, יש להם חולצות רקומות, מאד חגיגי התלבשו, מאד שמחו. ומי שמאד פחד אצלנו בבית זו הייתה אמא שלי. היא כנראה זכרה מה שהיה במלחמת העולם הראשונה, את הפוגרומים. היא ידעה שהם שונאים אותנו. אני לא יודעת, היא מאד פחדה. ואני קצת קשה היה לי להבין את הפחד שלה. חשבתי שאם ייקחו אותנו לעבודה נעבוד, בעבודה קשה נעבוד, אבל לא חשבתי על רציחות. והיא כנראה כן.
- ש. אמא פחדה מהאוקראינים?
- ת. מהאוקראינים ומהגרמנים ביחד.
- ש. לפני שנמשיך אני רוצה רגע, וזה חשוב לסיפור. בואי תתארי לי את אמא וגם את אבא. איזה אנשים הם היו? נתחיל באמא. איזה אשה הייתה אמא שלך?
- ת. אשה נהדרת. אשה חכמה מאד, שקטה מאד, הספיק לה מבט והיא הבינה מה שקורה. הייתה אשה שקטה. אבא שלי היה יותר פעיל. הוא אהב חיים חברתיים. היינו רוקדים יחד. אמא ואבא היו באים וגם אני הייתי באה עם חברים, ואבא שלי רקד מאד יפה אז לפעמים רצתי שהוא ירקוד אתי לפני שמישהו יזמין אותנו, במיוחד ואלס. היה לנו טוב. הייתה משפחה מלוכדת טובה. אמא שלי כל הזמן דאגה לאחי כי הוא היה מאד רגיש. בחורף כל שבועיים היה חולה. כשרק הבריא היה עולה על סקי ועושה סקי מהבוקר עד הערב והיא הייתה הולכת לחפש אותו איפה הוא נמצא. היה מונח לה תמיד כסף, חמישה זלוטי בארון שמא תצטרך להזמין רופא באופן פרטי לאחי
- שיהיה לה כסף לשלם.

שכחתי לציין שבעיירה שלנו Schodnica היו שלושה רופאים יהודים שלמדו רפואה. אחד היה דוקטור קייסלר, אחד היה דוקטור ניימן ואחד דוקטור לנדאו. שלושה רופאים.

ש. הם שרדו את המלחמה?

ת. חוץ מדוקטור לנדאו שהיה אצל נוצרייה אחת בזמן המלחמה ואחרי המלחמה התחתן אתה – האחרים לא שרדו.

ש. נחזור ליולי 1941. הגרמנים נכנסים. מה את זוכרת מזה? את זוכרת את נסיגת הרוסים?

ת. כן, אני זוכרת את נסיגת הרוסים במיוחד בגלל זה כי הם לקחו בכוח את הדוד שלי שסיפרתי לך שהוא נשאר בחיים. אבא של הילדים האלה. הוא ידע לנהוג והם חיפשו נהגים. הוא בא אלי ב-Schodnica, הוא גר ב-Urycz ואמר: "תני לי משהו להחליף, איזה חולצה ובגדים, הם לוקחים אותי בכוח". על ידו ישב רוסי עם רובה, לא נתן לו לזוז. "אני לא יכול להגיע הביתה, הם לוקחים אותי, אני לא יודע בדיוק לאן". הם לקחו אותו אל תוך רוסיה וככה הוא ניצל.

ש. את זוכרת יהודים שמצטרפים לרוסים שנסוגים?

ת. כן, אני זוכרת שילדים ברחו, חלק שחשבו אותם לקומוניסטים, פחדו להישאר, אז הם ברחו. והיו כאלה שלקחו אותם לצבא כמו את הדוד שלי, והוא חשב שאולי פה יהיה לו יותר טוב אם יישאר עם המלחמה. הוא ערק והרגו אותו בדרך אוקראינים.

ש. איך קראו לדוד הזה?

ת. ברוך בעברית.

ש. הוא נרצח על ידי אוקראינים?

ת. כן. הוא נרצח ואת הגופות זיהה דוקטור ניימן והוא סיפר לאבא שלי ולדוד שלי. אמא שלי לא ידעה ודודה שלי גם לא ידעה שהוא נרצח.

ש. בואי ספרי מה קורה אצלכם ב-Schodnica.

ת. אצלנו ב-Schodnica ב-22 ביוני, אני חושבת, אמא שלי מעירה את אחי ואותי. אבא היה בעבודה. הוא עבד משמרת לילה. היא אומרת: "תתלבשו, אנחנו בורחים". אמרתי: "מה קרה"? היא אמרה: "ראיתי דרך החלון שמובילים את הבנים שלנו שעבדו בבית החרושת, וחברים שלהם בגיל שבע עשרה, שמונה עשרה, הובילו אותם עם רובים". אמא לא ידעה לאן אבל היא חשבה שזה משהו לא בסדר. התלבשנו,

עזבנו את הבית וירדנו לגוי אחד שעבד עם אבא שלי וגר עם הבת. ירדנו אל הבת ואמא ביקשה אם אנחנו יכולים להישאר אצלם כי יש משהו לא בסדר. היא אמרה שאנחנו יכולים. הם גרו בחדר אחד. ישבנו שם איזה שעותיים, שעותיים וחצי והיא נכנסה אלינו, היא הייתה בחוץ, ואמרה: "אני נורא מצטערת, אני פוחדת, הם אוספים יהודים בבית שנקרא דום רובוטניצ'ה. מה הם מתכוונים לעשות אני לא יודעת".

אז עזבנו אותם והלכנו למנהל הצרכנייה שזה היה בית שני מאתנו ואמא ביקשה להישאר. הוא אמר: "בסדר". אחרי שעה חזרו ואמרו שהם מבקשים שנצא כי הם פוחדים. אני הייתי בחורה צעירה, לא הבנתי את הרגשות של אמא שהיא פוחדת מה יקרה לנו. אמרתי לאמא: "אני לא הולכת יותר לאף מקום. אני חוזרת הביתה". אז חזרנו הביתה אמא אחי ואני. והבית היה ריק. אמרתי לך שגרנו שלוש משפחות. אף אחד לא היה. אנחנו רק התמקמנו בבית והיו דפיקות בדלת, אבל איזה דפיקות, עם קתות של אקדחים. אמא פתחה את הדלת ועמדה היא הראשונה, אחי, והיא מאד פחדה מאד יקרה לאחי, ואני. והם אמרו לנו, הם היו שתויים, הם היו אוקראינים, הם עברו לנו עם האקדחים על הפנים ואמרו: "מי יש פה עוד" אמרנו שאף אחד. אז יצאנו החוצה, התיישבנו על הספסל בחצר. בינתיים הם התלבשו על הארונות. מה שמצא חן בעיניהם לקחו, כמו שעון, צמיד ודברים כאלה. אז יצאו החוצה חזרה, הסתכלו עלינו והחליטו שהם משאירים אותנו, לא לוקחים אותנו לאף מקום. אחי באמת נראה אז ילד. חזרנו הביתה.

לקראת ערב התחילו לחזור הדודות והבנות דודות הביתה. הודיעו לנו שאבא בסדר, שהוא חי. הפולנים שעבדו אתו החביאו אותו שם. חזרו שני דודים, לא חזר בן דוד אחד.

ש. בואי תסבירי. מה בעצם היה שם באותו יום שאתם כולכם מסתתרים מפניו?

ת. האוקראינים אספו את היהודים בבית שנקרא דום רובוטניצ'ה שזה 'בית הפועל' כאילו. חילקו אותם לקבוצות, לקחו אותם סביב Schodnica ליערות ושם רצחו אותם. אנחנו באותו ערב בדיוק לא ידענו מה קרה.

ש. זה אחר כך שמעתם?

ת. אחר כך קברנו. למחרת, אבא שלי לא חזר וידענו שהוא בסדר. שני דודים חזרו אבל הבן דוד הזה לא חזר. למחרת באו "החברים" שלנו האוקראינים. היה שם אפילו

אחד שלמד אתי בתיכון ששמו היה ילק בנטוביץ'. הם באו ואוקראיניות ביחד אתם. הם אמרו לנשים לקחת אתי חפירה, מכושים, מה שיש בבית. והם אספו אותנו. אחר כך תפסנו... הם אמרו לנו לחפור בורות בשביל לטמון את המתים שהם הרגו. אני זוכרת, אני לא אזהה את המקום, אני זוכרת בערך איפה כרינו קבר בגודל של חצי מהסלון שלי, כזה גדול. פתאום הם אמרו לנו, רק נשים היינו, אמא שלי ואני, אמרו לנו להיכנס אל תוך הקבר. והם עמדו ככה עם הרובים מכוונים אלינו כאילו שהולכים להרוג אותנו. אמא שלי נעמדה לפני כי אם להיהרג אז לפני. פתאום הם התחילו לצחוק, עשו בדיחה. אמרו לנו לצאת מהקבר ולהתחיל לשפוך את המתים אל תוך הקבר. הם היו שם מכוסים בענפים של עצי אורן כל הלילה. קברנו.

ש. זו פעם ראשונה שראית גוויה?

ת. אני אגיד לך. אמא שלי ידעה שאני לא ראיתי גוויות אז היא פנתה לאוקראיני אחד וביקשה, הבטיחה לו משהו שתיתן לו כשנחזור הביתה, שייתן לי ללכת הצידה, ורק כשהיו כבר חלקית מכוסים שאני אחזור לכסות. והוא הסכים. אני ראיתי רק ידיים ורגלים, את יודעת, פנים לא ראיתי.

ש. איך את התמודדת עם המצב מבחינה נפשית? את מתארת מצב מזעזע.

ת. זה היה מאד מזעזע. זה זעזע את כולנו, את כל האנשים שם מסביב.

ש. על כמה נרצחים אנחנו מדברים בערך?

ת. אני חושבת שבקבר שאנחנו קברנו היו בערך ארבעים.

ש. זה היה קבר ממש ב-Schodnica ביער ליד?

ת. כן, זה ב-Schodnica ביער, אני חושבת שמעל בית הקברות האוקראיני. הייתי עכשיו, הראיתי לילדים מרחוק את היער, אבל בדיוק את המקום אני לא יכולה לזכור.

ש. את יודעת אם מישוהו שאת מכירה היה בין הנרצחים שם?

ת. בין הנרצחים אני לא יודעת, אבל אני יודעת שהחברה שלי, שכנה בשם קמרמן. אני מזכירה את השם כי אני לא יודעת אם מישוהו אחר יזכיר. היא ואמא שלה קברו את אבא שלה ואת אחיה בקבר אחר. הן חזרו, נפגשנו בערב. אני לא אשכח את זה. הן קברו אותם. והבן דוד הזה שסיפרתי לך עליו שהוא נעלם לנו פתאום, הם ירו קודם באנשים האלה ואחר כך לקחו אותם בשקים. אז הם ירו ולא פגעו בו. אבל מרוב פחד הוא נפל והם דקרו אותו, אבל הוא נשאר בחיים. כשכיסו אותם בענפים בלילה

הוא הזיז את הענפים, הוא יצא משם, והוא לא חזר ל-Schodnica. הוא הלך ל-Boryslaw והגיע לדודה שלי. היה פצוע אבל לא קשה, וטיפלו בו והוא יצא מזה.

ש. הוא נשאר בחיים הבן דוד הזה?

ת. הוא נשאר אז בחיים. אבל אחר כך שחטו אותו.

ש. איך קראו לו לבן דוד?

ת. קראו לו ראובן אייזנשטיין. והוא נשאר. אז ב-Schodnica עוד כמה ככה יצאו.

ש. באירוע הקשה הזה שמצווים עליכם ללכת ולקבור את הנרצחים, היו גם גרמנים שם באזור או רק אוקראינים?

ת. רק אוקראינים.

ש. איך את מסבירה את זה? זה אותם אוקראינים שחייתם אתם.

ת. את יודעת מה. באו הרבה אוקראינים מהסביבה שלא הכירו אותנו. את יודעת שבאותו יום אנשים שחשבו אותם לאנטישמים גדולים מאד התנהגו אחרת מאשר אלה שחשבו אותם לידידים שלנו. היו שתי כנסיות אצלנו ב-Schodnica. הייתה כנסייה קתולית וכנסייה פרבוסלאבית אוקראינית. חשבו שהכומר הקתולי הוא האנטישמי הכי גדול. הוא פנה לכומר של האוקראינים בכנסייה הפרבוסלאבית וביקש ממנו בזמן הפוגרום לצאת עם פרצסיה. לצאת עם כל התמונות של כל הקדושים, עם תמונות גדולות וצלב וישו. האוקראיני לא הסכים. הכומר הפולני חשב שעל ידי זה הם יעצרו את הרציחות. אבל האוקראיני לא הסכים. אצל הכומר הפולני היו שניים שלושה יהודים שהוא החביא אותם בכנסייה. זה היה בפוגרום הראשון ב-Schodnica.

אחרי שקברנו אז למחרת בא האוקראיני שאמא הבטיחה לו. ישבנו בחושך. הוא אמר "מה פתאום חושך"? הוא הדליק אור, ואמא נתנה לו מה שהבטיחה לו והוא הלך.

ש. מה היא הבטיחה לו?

ת. חולצות, אני יודעת, בגד של אבא, לא זוכרת בדיוק מה אבל הבטיחה ונתנה.

ש. באיזה מצב הייתם כשחזרתם הביתה? החיים התהפכו ביום אחד?

ת. בטח שהתהפכו. זה משהו שזה לא נורמאלי. אמא שלי ידעתי שהיא הרגישה שמהו כזה יקרה והיא נוראה פחדה מה יהיה עם אחי, כי הוא היה פיוגר. היא פחדה והיא שלחה אותו ל-Boryslaw לדודה שלי, שם לא הכירו אותו. ואני נשארת בבית

והתחלנו לחיות מחדש. זאת אומרת, לסדר את הבית. לא היה כל כך מה לאכול אז התחילו למכור שמלות, חולצה, שיהיה לנו מה לאכול. וכשהתכופפתי וטיאטאתי ואמרתי "אוי, איזה סחרחורת יש לי" אמא אמרה: "את רעבה". אמרתי: "אני בכלל לא רעבה, תראי שאני אעבור את המלחמה". כך אמרתי. אז היא אמרה: "הלוואי שאלוהים יעזור לך לעבור". הייתה לי אמא כזאת, מה אני אגיד לך, בקושי היה לנו מה לאכול אבל כשבישלה מרק אז היא קראה לחבר של אח שלי, כי שם בבית היו הרבה ילדים והיא ידעה שאין לו מה לאכול. אמרתי: "אמא, את רעבה" והיא אמרה: "גם הוא רעב". נתנה לו.

- ש. זאת אומרת שכבר בשלבים הראשונים של הכיבוש חסר אוכל.
- ת. נכון, היה לנו קשה להשיג אוכל.
- ש. למה היה לכם כל כך קשה להשיג אוכל כבר אז?
- ת. כי היית צריכה למכור את הדברים לאוקראינים ולפולנים. היה קשה, עד שהם הסכימו להביא משהו, קמח, חלב. וסבא היה ב-Urycz. שם לא היה פוגרום.
- ש. אתם הבנתם שגם ב-Boryslaw היה פוגרום מאד גדול באותו זמן?
- ת. לא היה. היה רק ב-Schodnica. לא שמעתי על פוגרום ב-Boryslaw.
- ש. היה ב-Boryslaw ממש באותו זמן גם פוגרום.
- ת. אני לא זוכרת. אני לא אגיד לך מה שאני לא זוכרת. אני רק זוכרת שהתחלנו להיפגש בינינו. היה עוצר אחר כך. לא יכולנו משש בערב לצאת לרחוב. אבל עד שש הסתובבנו מהבוקר.
- ש. אתם ראיתם נוכחות גרמנית באותו זמן כבר?
- ת. כן, הגרמנים גם היו.
- ש. איך הם נראו לך?
- ת. הם היו במדים. אבל לא אס.אס., אני חושבת. הם היו במדים רגילים.
- ש. וורמאכט, ראיתם את הצבא הגרמני?
- ת. כן.
- ש. אני מבינה שבאותו זמן ממי שאתם מפחדים זה האוקראינים?
- ת. מאד.
- ש. זה היה סיוט באותה תקופה?

- ת. סיוט. אבל אני רוצה להגיד לך שאמא שלי הייתה מאד מאד קשורה לסבא ולאחותה
אז יום בהיר אחד ב- 27 לאוגוסט, זה היה יום רביעי, היא אמרה: "אני הולכת לבקר
את סבא".
- ש. אני עוצרת אותך רגע בנקודה הזאת. האם את זוכרת עד סוף אוגוסט איזה שהיא
חקיקה אנטי יהודית? אמרת יש עוצר, מה עוד היה אסור באותה תקופה?
- ת. לא זוכרת.
- ש. היה לכם כבר סרט לבן? הייתם מסומנים כיהודים?
- ת. עוד לא.
- ש. הדבר היחידי שאת זוכרת זה עוצר?
- ת. עוצר, כן.
- ש. היה לכם מותר להגיע ל- Urycz או שהיו הגבלות תנועה?
- ת. לא היו הגבלות תנועה ל- Urzcz ולא ל- Boryslaw. ביום יכולת לנוע.
- ש. היה אפשר להסתובב איפה שרוצים?
- ת. כן.
- ש. אבא המשיך לעבוד במפעל באותו חודש?
- ת. לא, פיטרו אותו.
- ש. פיטרו אותו מיד אחרי שהגרמנים נכנסו?
- ת. כן. כבר אף אחד מהיהודים לא עבד.
- ש. בלילה של הפוגרום, איך שהגרמנים נכנסו, הפוגרום שעליו סיפרת קודם, אבא עוד
היה במפעל, נכון?
- ת. כן.
- ש. מה הוא סיפר לך על הלילה הזה? מה הוא עבר במפעל?
- ת. הוא היה שם במפעל. הבן אדם הזה שאליו הביתה הלכנו וביקשנו להתחבא הוא
הסתיר את אבא שם בבית החרושת.
- ש. זאת אומרת שגם מהמפעל לקחו פועלים יהודים ורצחו אותם?
- ת. כן, הם לקחו מהמפעלים. אמרתי לך שבבוקר אמא שלי ראתה את הבנים שהובילו
שעבדו במפעל.
- ש. את סיפרת שאתם קברתם משהו כמו ארבעים נרצחים.

- ת. הם הרגו באותו יום, אני חושבת, ב- Schodnica מאתיים יהודים, רק גברים ואשה אחת. הייתה לנו שכנה שבאו לקחת את בעלה עם שני הבנים והיא אמרה: "אני מצטרפת". נתנו לה להצטרף והרגו גם אותה.
- ש. את יודעת איך קראו לה?
- ת. משפחת קנול. לבנים קראו לוזק ופרנדק, את שמות האמא והאבא אני לא יודעת. משפחת קנול. יכול להיות שאף אחד לא הזכיר אותם.
- ש. את מספרת לנו דברים ממש קשים ואני רוצה לנסות להבין איך אתם חוויתם את התקופה הזאת עד סוף אוגוסט. איך ממשיכים את החיים אחרי כזה דבר?
- ת. אנחנו פחדנו אבל יחד עם זה דאגנו שהבית יהיה נקי, ההורים דאגו שבכל זאת יהיה משהו לאכול, הצעירים נפגשו פה ושם, את יודעת. נפגשתי עם החבר שלי, נגיד. הוא השאיר תמונה שעד היום כתוב שם בעיפרון אבל זה כאילו שכתב אתמול. פחדנו.
- ש. איך קראו לחבר הזה?
- ת. סאלק רסלר. הוא היה מאלה שהגיעו ל- Schodnica, שברחו מ- Tarnow שזאת עיר במערב פולין.
- ש. שברחו מאזור הכיבוש הגרמני כשאתם הייתם תחת הרוסים?
- ת. ב- 1939, כן.
- ש. לך היה ברור שאת נשארת עם ההורים ב- Schodnica ולא חוזרת ל- Boryslaw?
- ת. נכון, היה לי ברור שאני לא עוזבת אותם לבד.
- ש. באיזה מצב רוח היה אבא שלך באותם ימים?
- ת. לכולם היה מצב רוח קשה. היה מאד קשה.
- ש. את אומרת שאמא קשורה מאד לסבא ב- Urycz והיא מחליטה ללכת אליו.
- ת. כן, מחליטה ללכת לבקר. פעם אחת היא הייתה גם לפני זה באיזה יום והיא חזרה עם רגלים מדממות. כשהיא עברה את החלק האוקראיני זרקו לה אבנים על הרגלים, זרקו חתיכות עץ עם סכיני גילוח. אמרתי: "אמא, איך את הולכת?" היא אמרה: "אל תדאגי, הכל בסדר, אני אחזור, בשתיים עשרה, אחת אני אהיה בבית". אני רואה אותה עומדת לפני הגדר שלפני הבית ב- Schodnica, אני זוכרת את השמלה שהיא לבשה. היא אמרה לי: "אני אל תכעסי, אני אבוא".
- ש. איזה שמלה היא לבשה?

ת. שמלה פרחונית, עם פרח קטן כזה יפה יפה. הייתה שמלה עם שורת פרחים צהובים. זוכרת. יש לה תמונה שלה באותה שמלה אבל זאת הייתה תמונה לא צבעונית אז אי אפשר לראות את הצבעים. אני זוכרת. ואני זוכרת שחיכיתי בצהרים, שנים, שלוש, שש, מתחיל לרדת גשם. אמא שלי לא חוזרת ואני לא ידעתי כלום. אבל בסביבה ידעו. אבא שלי כבר ידע אבל הוא לא אמר לי.

באותו בוקר נסעו ל-Urycz ארבעה גרמנים, אמרו שנסעו באוטו פתוח. באו ל-Urycz ואמרו לאוקראינים, אני חושבת, לאלה במיוחד ששמרו על היערות, היערנים, לאסוף את כל היהודים. אספו אותם בבית של סבא. הייתה שם דירה ריקה עכשיו. אספו אותם לשם. אמא שלי הייתה משוכנעת וכולם היו משוכנעים שאם הם יעשו משהו הם יעשו רק לגברים. יחד אתה יצאה במקרה בת דודה לדודה שלה ב-Urycz. אמא שלה פנתה אליה ואמרה: "קלרה, תחזרי ל-Schodnica ותגידי לגברים להתחבא". זה מה שאמרה לה. הם נשארו. קבעו להם כנראה פסק דין מוות, כך שמעתי, מהאוקראינים, שמוציאים את כולם להורג. ושמעו רק "שמע ישראל" מכולם. לא צרחו, לא בכו. הם כרו בור גדול בשדה שהיה שייך לסבא שלי. זה היה בשביל עשב לפרות לחורף. לסבא שלי הייתה גם רפת קטנה והיו לו דבורים ותרנגולות. שם כרו את הבור ולשם לקחו אותם. אחי סיפר שלי שאמרו לו שכל עשרה איש. הייתה להם מכונת ירייה וקטלו אותם.

למחרת חיכיתי, הלכתי לשכנים ואמרו לי: "את יודעת, אמא לא יכולה לחזור, יש עוצר". קיבלתי. למחרת אבא סיפר לי מה שקרה, שאף אחד איננו. ירד גשם בלילה ושטף קצת את הכיסוי, את האדמה שכיסו אותם. אז לקחו גברים מ-Schodnica, ביניהם את אבא שלי, והלכו לכסות אותם מחדש.

ש. אני רוצה רק להבין. אמא שלך נרצחה, גם סבא שלך נרצח?

ת. שבעה איש ממשפחה אחת: אמא, סבא, אחותה של אמא, שתי גיסות שלה ושני בני דודים.

ש. רוב יהודי Urycz נרצחו באותו יום?

ת. כולם. חוץ מהגברים הצעירים שהתחבאו. אני מכירה וזוכרת שלושה. אחד ניצל וחי בשבדיה, כבר נפטר מזמן. יש לי אפילו שולחן קטן שהוא הביא לי משבדיה. הוא היה אחד העדים במשפט מנטן. המנטן הזה פשוט התנקם ביהודים שחיו שם. הוא היה בעל חוה. והיה שם יהודי בשם קיסטנר. לפני המלחמה אני מדברת ב-1939.

- ש. מנטן זה ההולנדי. בואי תסבירי מי זה מנטן למי שלא יודע.
- ת. מנטן זה ההולנדי שהתחבר לנאצים ל- אס.אס. היה חבר שלהם הכי טוב. הוא היה גם מומחה באמנות. הוא היה מייעץ להם איזה תמונות לקחת, מה שווה, מה לא שווה. והיה לו משפט עם יהודי בשם וקיסטנר וקיסטנר זכה במשפט. קיסטנר היה יהודי מעיירה על יד Urycz. הוא היה קרוב של העיתונאי כנען פה בארץ. הוא גם דיבר על זה, אני חושבת, ביד ושם. הוא החליט להתנקם ביהודים, זאת הייתה הנקמה שלו. בכל הסביבה שם, לא רק ב- Urycz. יש שם כפרים קטנים שאת השמות אני אפילו לא זוכרת. הוא הרג את כולם, את כל היהודים הוא הרג באותו יום.
- ש. מי עזר לו? מי רצחו שם, הגרמנים הפעם?
- ת. הגרמנים.
- ש. זאת אומרת, זה כבר לא האוקראינים.
- ת. הוא בא הפעם עם אס.אס. האוקראינים רק שמרו שהיהודים לא יברחו.
- ש. זה היה האייזנצגרופן שרצחו שם, את יודעת?
- ת. אין לי מושג, יכול להיות. אבל הפעם זה הגרמנים.
- ש. זאת אומרת שאבא שלך הוא היה מבין הגברים היהודים שנשלחו לכסות שם אחר כך את הבור?
- ת. למחרת, כן. למחרת מ- Schodnica לקחו יהודים שיכסו טוב את הבור כי הגשם שטף את האדמה.
- ש. את אומרת לקחו. איך לקחו? איך לקחו פתאום את אבא שלך?
- ת. הם גם הקימו משטרה אוקראינית, והם היו מאד ממושמצים. מה שהגרמנים אמרו הם עשו.
- ש. אז המשטרה האוקראינית באה ולקחה את אבא?
- ת. כן.
- ש. דפקו בדלת? איך עשו את זה?
- ת. הם באו עם הרובים, ולקחו לא רק את אבא, עוד גברים.
- ש. איך אבא חזר משם, באיזה מצב?
- ת. חזר שבור. מה הוא היה יכול לעשות? זה היה אחרי או לפני שסיפר לי, אני לא זוכרת. אני זוכרת שאחרי שגייסו אותם הוא סיפר לי. באותו יום אחרי הצהריים נודע לדודה שלי ב- Boryslaw ובעלה בא לקחת אותי לשם.

- ש. אותה דודה שאצלה את חיית כשלמדת?
- ת. כן. ואחי היה אז כבר אצלה. סיפרתי לך שאמא שלחה אותו אליה. אבא נשאר ב-Schodnica והאחיות שלו נשארו ב-Schodnica ואני הייתי ב-Boryslaw.
- ש. זאת אומרת, אבא ביום אחד נשאר לבד.
- ת. הוא נשאר לבד. הוא במה שיכול היה עזר לנו מ-Schodnica. היה שולח לנו קצת אוכל עם אוקראיני אחד שהיה איש קשר שלנו.
- ש. רוזיקה את סיפרת בעצם שעד קיץ 1941 היו לך חיים מצוינים. את גדלת בקרב משפחה חמה, לא היה חסר לך כלום, את למדת בתיכון שרצית ללמוד בו. ובתקופה מאד קצרה, אנחנו מדברים על חודשיים, על יולי אוגוסט, עולמך נחרב עליך. את סיפרת קודם על הפוגרום הראשון שהיה מאד קשה עם חפירת הקברים. וזה מסתיים בסוף אוגוסט ברצח אמא שלך ורצח סבא שלך ועוד קרובי משפחה.
- ת. נכון.
- ש. ואת מוצאת את עצמך לבד נוסעת לדודה ב-Boryslaw. באיזה מצב נפשי את היית?
- ת. תראי, הדודה שלי הייתה במצב נפשי הרבה יותר קשה ממני. היא איבדה בבת אחת ממש את כל עולמה. היא גידלה אותם, את מבינה. ואני השתדלתי קצת לעזור לה להתגבר על האסון. גם בעלה. בעלה התייחס אלינו כמו אבא שלנו. הוא אהב אותנו והתנהג אתנו יפה, הוא תמך בה מאד. את יודעת, גם ב-Boryslaw התחלנו לחשוב איך להתקיים, מה לעשות, איך לעבור את התקופה. קיווינו מיום ליום שהמלחמה תיגמר. דודה שלי הייתה רצה לשכנים פולנים שהקשיבו ל-בי.בי.סי. מאנגליה. היה שידור בפולנית. הייתה חוזרת לפעמים מאד אופטימית ולפעמים מאד פסימית. לא ידענו בעצם מה יהיה.
- ש. את ב-Boryslaw חיית אצל הדודה עם אח שלך ובאותה תקופה אני מבינה שכבר קם ב-Boryslaw כבר יודנראט?
- ת. כן, היה יודנראט ב-Boryslaw והיו הרבה אקציות. כשגרתי אצל הדודה שלי היו המון אקציות.
- ש. תכף נדבר על האקציות. עוד לפני האקציות, הייתה אקציה מאד גדולה בנובמבר 1941. עוד לפני האקציות אנחנו יודעים שב-Boryslaw הייתה חקיקה נגד היהודים.

ת. נכון. אז התחלנו ללכת עם הסרטים הלבנים ועל זה היה מגן דוד בתכלת. את יודעת, יהודים תמיד מוצאים איזה דבר כדי להקל על משהו. עשו את זה ממין חומר קשיח. מצד אחד היו שתי גומיות דקות כך שאם לא רצינו בדיוק שיראו שאנחנו יהודים היינו הופכים. את הסמל עם הפס הלבן שמו מתחת לבית השחי ואת הגומיות פה. אבל חס וחלילה אסור היה ללכת בלי זה כי אם היו תופסים אותך אפשר היה לומר שבמקרה זה הסתובב, אבל היה לך. אם היו תופסים אותך בלי הפס הלבן עם המגן דוד היו הורגים אותם.

ש. מי היו תופסים ומי היו הורגים?

ת. הגרמנים והאוקראינים. האוקראיני ראה יהודיה שבמקרה לא היה לה הוא אמר לגרמני "הנה יהודיה" והגרמני היה הורג אותה בלי שום בעיות.

ש. את מתארת אווירה של פחד נוראי ברחובות.

ת. בטח שהיה פחד ברחובות. אני זוכרת שפעם הלכתי ונפגשתי עם חבר שלי ומרחוק ראינו שני גרמנים על סוסים. זה היה נקרא רייט-פוליציאי. מיד הלכנו כל אחד לכיוון אחר. לא עמדנו יחד ולא המשכנו לדבר. נפרדנו.

ש. איך את הרגשת ללכת מסומנת? איזו הרגשה זו?

ת. את יודעת, קשה, נוראה. אבל בסוף בן אדם הוא חיה שמתרגלת כנראה לכל, גם ללכת עם הסמל שמראה שאת אחרת מאחרים. מה לעשות.

ש. למה אבא שלך נשאר שם ולא בא גם ל-Boryslaw?

ת. ראשית כל הוא חשב שאולי זה יותר מדי אנשים אצל דודה שלי.

ש. הוא לא רצה להכביד על הדודה?

ת. הוא לא רצה. וחוף מזה האחיות שלו עוד היו שם, האחיות עם הילדים. בכל זאת הדירה שלו עוד הייתה שם. והוא דאג לנו גם משם. כשהוא היה משיג קמח אז היה אוקראיני אחד בשם ולדק פימקו. אני מציינת אותו כי יש עוד הרבה לדבר עליו. היה מביא לנו את הקמח בבוקר, היה מוסר אחר כך לאבא דרישת שלום מאתנו. עד שעשו ב-Schodnica יודנפראיי, אני לא יודעת מתי זה היה, אז אבא בא אלינו.

ש. איך עשו את Schodnica יודנפראיי? את אומרת מין משפט כזה. מה עשו בעצם כדי שזה יקרה?

ת. אמרו לכל היהודים להתפנות מ-Schodnica אז כולם באו ל-Boryslaw. נגמר הסיפור של Schodnica. חוף מזה שאחר כך הייתי שם ועל זה אספר לך.

- ש. ב- Boryslaw הוקם גטו יהודי?
- ת. עוד לא. אז היינו עוד בבתים, היינו אצל דודה.
- ש. ממה התפרנסתם?
- ת. הדוד, אני זוכרת, עבד ביער אצל יערן. הוא שילם לו קצת. אבא אני באמת לא זוכרת איפה הוא עבד. אנחנו היינו בבית. וגם כן הם מכרו קצת דברים מהבית. הדוד שלי היה איש אמיד אז היה לו זהב שהוא מכר או משהו.
- ש. היו עוד רזרבות שאפשר היה לחיות עליהן?
- ת. כן.
- ש. ואיך את מעבירה את הזמן באותו זמן? את נערה צעירה, את ציינת קודם, את בשיא הפריחה שלך, יש לך חבר.
- ת. אז הייתי נפגשת עם חברה הכי טובה שלי שהיא גרה גם כן עוד בבית שלה. בערבים לא היה לנו חשמל אבל דלק גז, אז הייתי סורגת המון. הייתי אוספת כל מיני חתיכות צמר וסורגת גרביים לחורף. כך הייתי מעבירה את הזמן. מדברת עם החברים, עם החבר, שעוד היו בחצר סביב, היינו נפגשים שכנים יהודים ומדברים, מתכננים, חושבים, מקווים. היינו משוחחים. גם הנוצרים עזרו לנו הרבה. בבית של דודה שלי הייתה פעם למטה צרכנייה גדולה. מנהלת הצרכנייה הייתה נוצרייה בשם ונדה. אשה נהדרת.
- ש. היא הייתה פולניה?
- ת. פולניה, והיא גרה באותו בית של הדודה שלי. כך שגם אתה היינו מדברים. היינו נפגשים, הייתה עוזרת לנו כמה שיכלה כשגרנו שם בבית והיא עוד גרה. עכשיו אני עוברת לאקציות.
- ש. בואי ננסה לעשות סדר עם האקציות. היו כמה אקציות מאד מאד קשות ב-Boryslaw. נדבר על האקציה של נובמבר 1941 שזה בערך חודשיים אחרי שאת מגיעה לשם, חודשיים שלושה.
- ת. ואיפה רצחו אותם – מתחת לבית המטבחים.
- ש. זאת האקציה שאת זוכרת?
- ת. אני זוכרת הרבה. אמרתי לך שאני לא זוכרת את הסדר הכרונולוגי. אני זוכרת שבנובמבר דודה שלי שמעה שאולי תהיה אקציה. היא אמרה: "אנחנו נלך מהבית". היו לה הרבה מכרים נוצרים שעזרו לה. אחת הייתה דיירת שלה לשעבר, אשה

אלמנה עם ילד. היא גרה בבניין לא רחוק. זה בניין כזה מוארך שנקרא אוליסקלנה. בפולנית אוליסקלנה זה שמן צוקים, של סלעים, כשאת מתרגמת לעברית. באותו בניין גרה גם חברה שלי מבית הספר, פולניה בשם שולה זמורובסקה. אז התחלקנו. אני שאלתי את שולה אם אני יכולה לבוא אליה, והדודה שאלה את הנוצרייה האלמנה. זה היה בניין אחד אבל שולה גרה בקומת התחתונה והיא גרה בקומה העליונה והיינו באותו בית.

אני זוכרת שלפנות בוקר, ישנתי אצלם על הספה, היא פתחה חלון ואמרה לאבא שלה: "מובילים יהודים על משאיות". אז אבא שלה אמר: "דברי בשקט שהיא עוד תוכל קצת לישון". אני לא יכולה להישבע שזאת הייתה האקציה של נובמבר, זו הייתה אחת האקציות. ביום הייתי יושבת אצלם במטבח. היה מין ארון פינתי ואני ישבתי מאחורי הארון בפינה, כך שאם מישהו היה נכנס לא ראה אותי.

ש. כמה זמן לקחה האקציה הזאת?

ת. אני חושבת ששלושה ימים. אני לא יודעת אם האקציה הייתה שלושה ימים, בכל אופן אנחנו לא יצאנו מהמחבוא שלושה ימים. אני מתארת לי שהאקציה הייתה יום אחד.

ש. איך את מסבירה את זה שידעתם עוד קודם על האקציה? שידעתם באמת ללכת להסתתר?

ת. היינו מנחשים.

ש. איך מנחשים כזה דבר?

ת. כי כבר הרבה זמן לא היה כלום והתחילו להתלחש אנשים שעבדו ביודנראט, את יודעת, במשטרה היהודית. והיו חושבים אולי לא, אולי כן. אז הדודה שלי אמרה: "אולי כן אז אנחנו נלך". זו הייתה פעם אחת שאני זוכרת.

ש. האנשים האלה שאתם מסתתרים אצלם הם היו פולנים?

ת. החברה מבית ספר הייתה פולניה וזאת למעלה הייתה חצי אוקראינית וחצי פולניה.

ש. אתם הבנתם שגם הם בסכנת חיים אם הם נתפסים?

ת. בטח, הם גם ידעו שהם בסכנת חיים.

ש. ואיך את מסבירה את זה שהם בחרו לעזור לכם?

ת. כי היו כאלה שעזרו. היו גם כאלה. אני רוצה להגיד לך שבאותו בניין שנקרא אוליסקלנה גרו הרבה בנים צעירים שהיו שם במשפחות, ואנחנו חשבנו שהם יהיו

הראשונים שיהרגו יהודים. הם היו הראשונים שעזרו ליהודים. את יודעת, מחנה העבודה שלנו היה קרוב לאותו בניין. אני מערבבת עכשיו קצת. היה שם פשפש משם היהודים בזמן מסוים ברחו. אז הבנים מאותו בניין אוליסקלנה עמדו בצד השני של הפשפש ולקחו אותנו "מהר מהר, תצאו".

ש. אחר כך תספרי שוב את הסיפור הזה בפירוט. מה שאת אומרת שהיו כאלה נוצרים שהופתעתם מההתנהגות שלהם.

ת. נכון, מהרבה אנשים הופתענו. גם מהאוקראיני הזה שאמרתי לך ולדק פיםקו שהיה מקשר. זאת הייתה משפחה שפחדנו ממנה. היה לו אח צולע, שיכור, פחדנו שהם יהיו הראשונים. והם עזרו. הם היו אוקראינים, לא פולנים.

ש. באקציה של נובמבר נרצחו בערך אלף חמש מאות יהודים.

ת. יכול להיות.

ש. נקברו גם כן בבורות ביער ליד. כשנגמרה האקציה, אתם יוצאים החוצה ומתחילים לחפש אחד את השני? איך ממשיכים לחיות?

ת. אני לא זוכרת באיזה אקציה, אמרתי לך, הייתה עוד אקציה שהלכנו גם כן לאותו בניין שאמרתי לך והשכנים מסביב אמרו: "זלינגר (זאת דודה שלי, שמה היה זלינגר) עשתה שבת מוקדם מדי". שהלכנו מוקדם מדי להתחבא. מה קרה – את כל השכנים לקחו, את כל היהודים מסביב לקחו, ונשאר רק בחור אחד בשם אריק ליכטנשטיין. הוא נשאר כך שהוא כבר היה בקרון עם ההורים שלו. הם דיברו גרמנית רהוטה, והם בבית דיברו גרמנית. הוא היה גם טיפוס ארי יותר כזה, את יודעת, קצת שטני עם עיניים תכלת. גרמני אחד אמר לו בתוך הקרון בגרמנית: "אתה נשאר כאן". הוא לא רצה לצאת. ההורים אמרו: "תצא תצא, אולי תעזור, יש לנו קרוב משפחה עורך דין מאד ידוע, אולי הוא יעזור". הם פשוט רצו שהוא יצא. אז הוא יצא והוא היחידי מכולם שנשאר ומאז הוא היה יחד אתנו כשחזרנו מהמחבוא. בסביבה היו כחמישה עשר יהודים או יותר שנרצחו ולא חזרו יותר. זאת הייתה האקציה השנייה שאני זוכרת.

ש. אנחנו יודעים שהייתה אקציה בינואר 1942 שבה ששת אלפים יהודים נרצחו ב Belzez.

ת. אז זה יכול להיות.

ש. על זה את מדברת?

ת. זה יכול להיות שלקחו אותם ל-Belzec, זה יכול להיות. כי הם היו בקרון, הם נסעו ברכבת, הם לא לקחו אותם לתוך היער. אם את זוכרת את התאריכים אז יכול להיות.

ש. באקציה הזאת של ינואר 1942 כשנלקחו לבלז' אתם גם כן הסתתרתם שם?

ת. אני אומרת לך, היינו שם בבניין. עוד פעם אחת היינו שם בבניין גם כן באקציה אחת כשהייתי יחד עם דודה אצל אותה נוצרייה אלמנה למעלה. ואז אני זוכרת שחלמתי חלום ואני מוכרחה לספר לך את החלום. שאמא שלי כבר לא חיה והיו לנו כחמישה עשר ביסקוויטים ושתיים עשרה סוכריות, שזה היה אז משהו יוצא דופן. אני אמרתי לה, קראתי לה בשם ואמרתי: "חנקה, את יודעת, חלמתי על אמא שהיא הביאה לי זה וזה". היא אמרה: "אם אמא הביאה לך דברים טובים יהיה טוב". אחרי חצי שעה נפתחת הדלת והאוקראינית הזאת מכניסה לנו אותו מספר ביסקוויטים וסוכריות שדוד שלי השיג והביא. אף פעם לא רציתי להאמין בחלום נבואי ועכשיו אני לא רוצה לזכור חלומות, כי זה התגשם בדיוק, בדיוק אותו מספר שאמרתי לה אותו מספר קבלנו. ואז גם ניצלנו, וזה שלוש אקציות שאני זוכרת שגרנו עוד בבית של דודה.

ש. אני רוצה לשאול אותך עוד שאלה כדי שננסה להבין את התאריכים. מה שאני יודעת, ותקני אותי, יכול להיות שאני טועה, את היית שם ואני לא. אחרי האקציה של הששת אלפים שנרצחו בבלז' נשארו רק שבעת אלפים בעיר Boryslaw והתחילו לחלק לכם סרטים של כשירים לעבודה.

ת. נכון.

ש. אנחנו פחות או יותר ביחד באותו לוח זמנים בערך?

ת. בערך באותו הזמן.

ש. אני רוצה שנעצור כאן ואני רוצה לשאול אותך. עד הנקודה הזאת שמחלקים לכם את הסרטים של הכשירים לעבודה. אני עדיין לא הבנתי איך בעצם אתם חיים בין אקציה לאקציה. יש יודנראט. מה התפקיד של היודנרט?

ת. לדאוג לנו לאוכל.

ש. היו חלוקות מזון? איך זה התבצע?

ת. אני חושבת שהיו חלוקות מזון, לא גדולות. תאמיני לי שיש דברים שנעלמו ממני.

ש. שאת לא זוכרת?

- ת. לא זוכרת.
- ש. את זוכרת את עצמך רעבה שם?
- ת. לא.
- ש. אתם מצליחים להתארגן?
- ת. אני זוכרת שכל בוקר קבלנו פרוסת לחם ובצהרים אני לא כל כך זוכרת, אולי איזה מרק אכלנו. בערב היו מבשלים תבואה. זה היה נקרא באוקראינית או באיזה שפה אחרת צ'ירה. זה דייסה כזאת שהייתה לנו מה זה טעימה, מה זה חיכינו לערב לקבל צלחת אוכל. אבל רעבים ממש לא היינו. אכלנו צלחת עם כזאת דייסה ובצהרים מרק, ובבוקר היה לחם. לא היינו רעבים.
- ש. מה את זוכרת מאבא שלך באותם ימים? אבא עבד בעבודות כפייה? אנחנו יודעים שהגברים עבדו.
- ת. כן, אבל אני לא זוכרת איפה.
- ש. את זוכרת משהו ממנו באותם ימים? אבא שאיבד את אשתו, איבד את עולמו, את ביתו.
- ת. אני חושבת שהוא עבד יחד עם הדוד שלי ביער. בדיוק אני לא זוכרת.
- ש. אני רוצה רגע לחזור אתך לעוד נקודה. אני חוזרת קצת אחורה, לגבי מנטן. מנטן זה שם המשפחה, אני מבינה. מה היה שמו הפרטי?
- ת. אני לא זוכרת.
- ש. בזמנו כשהיו הרציחות האיומות האלה שבהם גם אמא שלך נרצחה. איך ידעתם שהוא אחראי על זה? איך אתם הבנתם שמנטן אחראי על הרציחות?
- ת. כי ראו אותו נוסע לשם.
- ש. ראו אותו מסתובב שם?
- ת. בטח. ראו אותו נוסע. אנשי Schodnica הכירו אותו ואנשי Urycz בטח הכירו אותו. מסביב עמדו והסתכלו איך שהורגים.
- ש. היה ברור שהוא מנהל את העסק הזה?
- ת. היה ברור מאה אחוז. הוא היה הולנדי. אבל בסביבה הכירו אותו. כולם הכירו אותו. אחרי האקציות האלה ב-1942 אני חושבת שהתחילו להעביר אותו לגטו. עשו גטו ב-Boryslaw. אני הייתי בגטו בסביבה שנקראת פוטוק.
- ש. את מדברת על אחרי האקציה של ינואר 1942?